

νάματα

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ

ΑΝΑΤΥΠΟ

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2011

Κρατήρας με παράσταση κυνηγιού ελαφιών από το Καραμπουρνάκι και η απεικόνιση του θέματος στην πρώιμη αρχαϊκή τέχνη

Ελένη Μανακίδου

Abstract

A fragmentary krater which was found during the excavations of the ancient settlement at Karabournaki offers interesting and previously unknown evidence for the pictorial compositions of local ceramic workshops in the area of the Thermaic gulf. It is an early column-krater with reserved panels on both sides inside of which are deployed the figured scenes. One schematic ray-rossette is painted on the small square plate that joins the handle to the rim of the vase. The figures are drawn in black silhouette, with reserved eyes, while a characteristic feature is the use of

incision for the outline of the figures and for some details, creating a pseudo-black-figure technique.

On one side of the vase a deer hunting scene is depicted with hunters who are shooting at the animals with bow and arrow, while on the other side only two deer are preserved. In general, this version is «atypical» and unusual in hunting scenes, since archery scenes with various protagonists appear more frequently in battle context. On this occasion, similar rare vase-representations of deer hunting with archers from different Archaic workshops are studied. Furthermore, deer themselves are most frequent in «peaceful»

Για την άδεια δημοσίευσης του αγγείου και τις χρήσιμες παρατηρήσεις του οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες στον καθηγητή Μ. Τιβέριο, διευθυντή της πανεπιστημιακής ανασκαφής στο Καραμπουρνάκι, στην οποία έχω την τύχη να συμμετέχω ως άμεση συνεργάτις ήδη από το ξεκίνημά της το 1994. Το σχέδιο των τριών θραυσμάτων, που δημοσιεύονται εδώ, έγινε από την υποψήφια διδάκτορα Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο John Hopkins της Βαλτιμόρης Λ. Κοκκίνου. Για τις φωτογραφίες των αγγείων που βρίσκονται ή βρίσκονταν στην Antikensammlung του Βερολίνου (Altes Museum) ευχαριστώ θερμά την επιμελήτρια του Μουσείου Δρα Α. Schwarzmaier.

Εκτός από τις συντομογραφίες του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου χρησιμοποιούνται και οι ακόλουθες:

Anderson 1985: J. K. Anderson, *Hunting in the Ancient World* (Berkeley 1985).

Barringer 2001: J. Barringer, *Hunt in Ancient Greece* (Baltimore 2001).

Barringer 2004: J. Barringer, *Scythian Hunters on Attic Vases*, στο: C. Marconi (επιμ.), *Greek Vases. Images, Contexts and Controversies. Proceedings of the Conference sponsored by the Center for the Ancient Mediterranean at Columbia University 23-24 March 2002* (Leiden 2004) 13-25.

Böhr 2009: E. und H.-J. Böhr, *Rehwild oder Damwild oder Rotwild?*, στο: E. M. Moormann – V. V. Stissi (επιμ.), *Shapes and Images. Studies on Attic Black Figure and Related Topics in Honour of Herman A. G. Brijder, Babesch Suppl. 14* (Leuven 2009) 137-144.

Brein 1969: F. Brein, *Der Hirsch in der griechischen Frühzeit* (Wien 1969).

Buchholz κ.ά. 1973: H.-G. Buchholz – G. Jöhrens – I. Maull, *Jagd und Fischfang*, *ArchHom II J* (Göttingen 1973).

Bulanda 1913: E. Bulanda, *Bogen und Pfeil bei den Völkern des Altertums* (Wien 1913).

Fornasier 2001: J. Fornasier, *Jagddarstellungen des 6.-4. Jhs. v. Chr. Eine ikonographische und ikonologische Analyse* (Münster 2001).

Hull 1964: D. B. Hull, *Hounds and Hunting in Ancient Greece* (Chicago 1964).

Iren 2003: K. Iren, *Aiolische orientalisierende Keramik* (Istanbul 2003).

Karageorghis – des Gagniers 1974: V. Karageorghis – J. des Gagniers, *La céramique chypriote de style figuré. Âge du Fer (1050-500 av. J.-C.)* (Roma 1974).

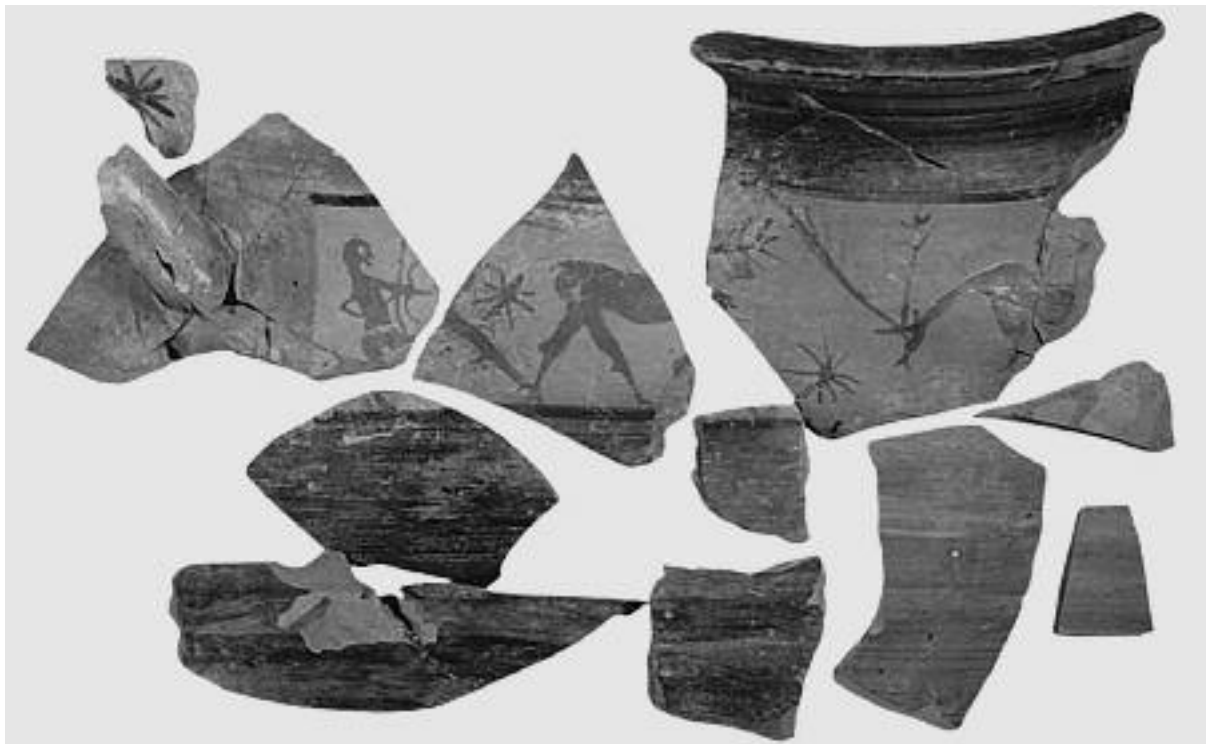
Παντή 2008: Α. Παντή, *Τοπική κεραμική από τη Χαλκιδική και τον μυχό του Θερμαϊκού κόλπου [Άκανθος, Καραμπουρνάκι, Σίνδος]* (Θεσσαλονίκη 2008).

Τιβέριος 1981: Μ. Τιβέριος, *Προβλήματα της μελανόμορφης αττικής κεραμικής* (Θεσσαλονίκη 1981).

Tölle-Kastenbein 1980: R. Tölle-Kastenbein, *Pfeil und Bogen im antiken Griechenland* (Bochum 1980).

Schauenburg 1969: *Jagddarstellungen in der griechischen Vasenmalerei* (Hamburg 1969).

Schnapp 1997: A. Schnapp, *Le chasseur et la cité. Chasse et érotique en Grèce ancienne* (Paris 1997).

Εικ. 1. Αποσπ. κιονωτός κρατήρας από το Καραμπουρνάκι, γενική λήψη των σωζόμενων θραυσμάτων (Φωτ.: Αρχείο πανεπιστ. ανασκαφής στο Καραμπουρνάκι)

scenes in the visual arts of the 8th and 7th c. B.C. and as prey in the hunt to a greater extent from the 6th c. B.C.

The krater from Karabournaki dates from the end of the 7th c. B.C. to the beginning of the 6th c. B.C. and can be compared in form, technique, and composition to other contemporary vases which have been found in Macedonia as well as to some vases from Protoattic and a few regional workshops of the 7th c. B.C.

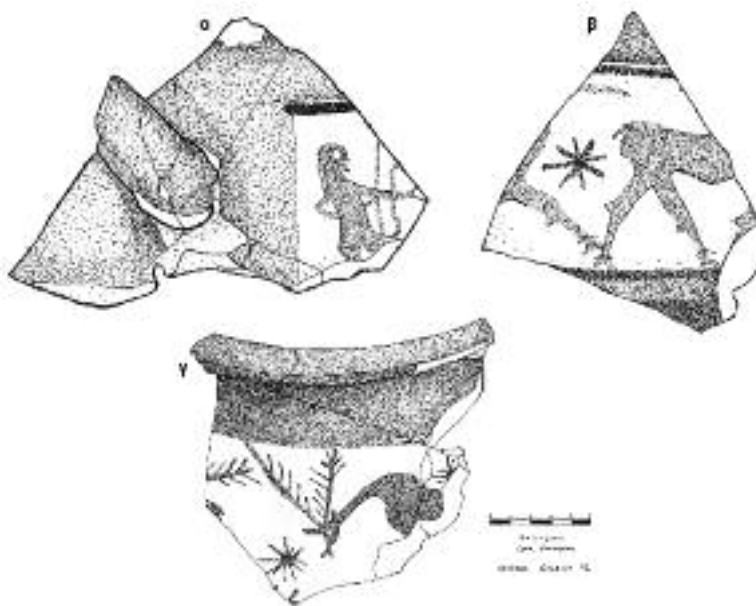
Η περιπέτεια της ανασκαφής που συνοδεύει κάθε αρχαιολόγο αποτελούσε και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του Δημήτρη Παντερμαλή σε όλη τη διάρκεια της ακαδημαϊκής του πορείας. Ένα μικρό δείγμα από το πεδίο της ανασκαφικής μας δράσης στον αρχαίο οικισμό στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης θα καταθέσω εδώ ως μικρή προσφορά για την καθοδήγηση και τις

γνώσεις που μου προσέφερε ο τιμώμενος από τα πρώτα φοιτητικά χρόνια μου.

Ανάμεσα στα πολυάριθμα δείγματα των ποικίλων κεραμικών εργαστηρίων που έχουν αποκαλυφθεί στη διάρκεια της ήδη δεκαπεντάχρονης ανασκαφικής έρευνας στο Καραμπουρνάκι ξεχωριστή θέση κρατούν τα «ντόπια» αγγεία με προέλευση όχι μόνο από τον ίδιο τον αρχαίο οικισμό αλλά και από διάφορες γειτονικές θέσεις στον μυχό του Θερμαϊκού κόλπου¹. Η περίοδος ακμής της ανασκαπτόμενης θέσης στα υστερογεωμετρικά και κυρίως στα αρχαϊκά χρόνια συμπίπτει με την εξάπλωση των ελληνικών πόλεων της νότιας και της ανατολικής Ελλάδας στην περιοχή της Μακεδονίας και ιδίως στα παράλια του Θερμαϊκού κόλπου και της Χαλκιδικής². Το φυσικό λιμάνι,

1. Υπό την έννοια αυτή θα ήταν προτιμότερο να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε αμιγώς εγχώρια κεραμικά προϊόντα από τη μια, όπως είναι για παράδειγμα με βεβαιότητα τα ιωνίζοντα «ωοκέλυφα» αγγεία (βλ. Παντή 2008, 152, 182-192, 248-249) και με πιθανότητα ορισμένες κατηγορίες οινοχοών με ταινιωτή διακόσμηση (βλ. Παντή 2008, 169-173), και από την άλλη σε κεραμικά προϊόντα της ευρύτερης περιοχής, όπως είναι για παράδειγμα οι γεωμετρικοί εμπορικοί αμφορείς και τα «ασημίζοντα» αγγεία (βλ. Παντή 2008, 86-88, 255-256) καθώς και τα λεγόμενα «χαλκιδικιώτικα» αγγεία (βλ. Παντή 2008, 52-81, 231-248). Για τη μεγάλη ποικιλία των κεραμικών κατηγοριών στην περιοχή αλλά και την αδυναμία ταύτισης, προς το παρόν, της ακριβούς προέλευσης πολλών από αυτές, βλ. Παντή 2008, 223-230.

2. M. Tiverios, Greek Colonisation of the North Aegean, στο: G. R. Tsetskhladze (επιμ.), Greek Colonization. An

Σχ. 1α-γ. Σχεδιαστική απόδοση τριών θραυσμάτων του κρατήρα της Εικ. 1 (Σχ.: Α. Κοκκίνου, Αρχείο σχεδίων πανεπιστ. ανασκαφής στο Καραμπουρνάκι)

που ταυτίζεται με εκείνο της αρχαίας Θέρμης, και η κομβική θέση του οικισμού πάνω στη μικρή χερσόνησο που απολήγει στο Καραμπουρνάκι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για τη διακίνηση όχι μόνο των εισαγόμενων αλλά και των τοπικών κεραμικών προϊόντων σε όλη τη γύρω περιοχή.

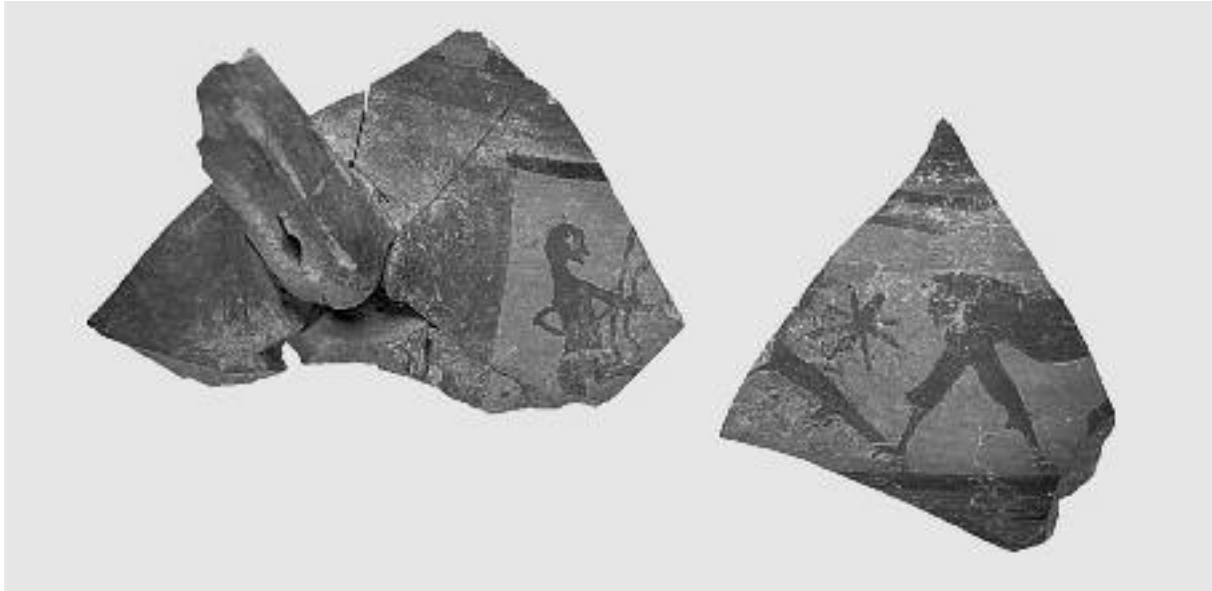
Ο κρατήρας που παρουσιάζουμε αποκαλύφθηκε σπασμένος σε είκοσι όστρακα, ορισμένα από τα οποία συγκολλήθηκαν σε μεγαλύτερα θραύσματα, αρκετά για να μας δώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για το σχήμα του (Εικ. 1)³. Αυτά προέρχονται και από τις δύο πλευρές του αγγείου, όπως προκύπτει από τη διαφορετική απόχρωση τόσο του υαλώματος όσο και της κασταλής βαφής που καλύπτουν την ακόσμητη επιφάνεια και τις μορφές της παράστασης αντίστοιχα.

Το χείλος του αγγείου σχηματίζει ένα οριζόντιο, ελαφρώς λοξότιμητο και προεξέχον, γείσο (περιχειλίσμα). Ο κοντός λαμρός διατρέχεται από δύο ταινίες ανοικτού καστανού χρώματος και ο έντονα διαμορφωμένος ώμος από δύο στενότερες ταινίες καστανού χρώματος. Δεν διαθέτουμε κανένα στοιχείο για τη διαμόρφωση της βάσης του αγγείου. Από τις λαβές σώζεται μόνο ένα τμήμα από το τοξωτό, κυκλικής διατομής, σκέλος της μιάς οριζόντιας λαβής. Ένα θραύσμα ανήκει στο τετράγωνο πλακίδιο που ένωνε τη λαβή με το χείλος και διακοσμείται με έναν ενδεκάκτινο καστανό ρόδακα. Πρόκειται, επομένως, για έναν κιονωτό κρατήρα, σύμφωνα με τη γνωστή τυπολογία του σχήματος αυτού⁴. Όλα τα υπόλοιπα τμήματα προέρχονται από διαφορετικά σημεία της ακόσμητης

Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas, Vol. 2 (Leiden 2008) 1-66. E. Winter, Stadts Spuren. Zeugnisse zur Siedlungsgeschichte der Chalkidiki (Wiesbaden 2006).

3. Αρ. ευρ. ανασκαφής K99A.112 α-λ: Μ. Τιβέριος – Ε. Μανακίδου – Δ. Τσιαφάκη, Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 1999: ο αρχαίος οικισμός, ΑΕΜΘ 13, 1999, 172-173, 176 εικ. 10. Τα όστρακα του κρατήρα βρέθηκαν σε διαφορετικές μέρες τον Ιούλιο 1999, στο επιφανειακό στρώμα (1/7 και 2/7) και κατά τον καθαρισμό της δυτικής παρειάς (5/7, 7/7 και 12/7) της τομής 22-73δ. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του μεγαλύτερου θραύσματος είναι 12,7 εκ. και το μήκος της χορδής τόξου 15,1 εκ. Το πάχος των τοιχωμάτων κυμαίνεται από 0,04 έως 0,07 εκ. Ο πηλός του αγγείου έχει ανοικτό ροδοκαστανό χρώμα και είναι σχετικά καθαρός, με λίγα εγκλείσματα και αρκετή μίκα (Munsell 7,5 YR). Οι αποχρώσεις της καστανόμαυρης βαφής ποικίλουν από ανοικτό και πιο σκούρο καστανό μέχρι πορτοκαλοκάστανο, προφανώς λόγω της ανομοιόμορφης όπτησης του αγγείου.

4. T. Bakır, Der Kolonnenkrater in Korinth und Attika zwischen 625 und 550 v. Chr. (Würzburg 1974). Τιβέριος 1981, 120-130. M. B. Moore – M. Z. Pease-Philippides, Attic Black-figured Pottery, Agora 23 (Princeton 1986) 23-25. D. A. Amyx, Corinthian Vase-Painting of the Archaic Period (Berkeley 1988) 504-511. Οι περισσότεροι κιο-

Εικ. 2. Ο κρατήρας της Εικ. 1. Α΄ όψη: λεπτομέρεια με τοξότη-κυνηγό και ελάφια (Φωτ.: Αρχείο πανεπιστ. ανασκαφής στο Καραμπουρνάκι)

κοιλιάς του αγγείου και καλύπτονται με άνισα επαλειμμένο καστανό υάλωμα, σκούρου ή ανοικτού χρώματος. Εσωτερικά, το υάλωμα είναι πιο ομοιόμορφο, αλλά έχει επίσης διαφορετικές αποχρώσεις σε αρκετά σημεία.

Η εικονιστική παράσταση αναπτύσσεται και στις δύο όψεις μέσα σε ένα μακρόστενο ορθογώνιο πεδίο ανάμεσα στις λαβές και ορίζεται πάνω και κάτω από μια σκούρη καστανή γραμμή⁵. Από τη σκηνή της μίας πλευράς σώζονται αποσπασματικά δύο τοξότες και δύο ελάφια (Σχ. 1α-β). Στο αριστερό άκρο εικονίζεται ένας τοξότης στραμμένος προς τα δεξιά, σε στάση τόξευσης, με λυγισμένο προς τα εμπρός το αριστερό πόδι⁶. Κρατά στο τεντωμένο δεξί χέρι το καμπύλο τόξο⁷ και

με το λυγισμένο αριστερό φαίνεται ότι το οπλίζει με ένα βέλος. Ο αριστερός βραχίονας έχει αποδοθεί αρκετά λεπτότερος από τον δεξιό που προβάλλεται σε πρώτο επίπεδο. Η ανδρική μορφή έχει σχεδιαστεί σχεδόν ολόκληρη σε σκιαγραφία, με περιορισμένη αλλά ακριβή χρήση χάραξης σε ορισμένα σημεία (κεφάλι, μηρός) και μόνο το στρογγυλό μάτι της έχει αποδοθεί στο χρώμα του πηλού (Εικ. 2). Παρά τη σχηματική απόδοση του συνόλου, η οξυκόρυφη μύτη, το προεξέχον γωνιώδες πηγούνι⁸, ο επιμήκης λαϊμός και κορμός, προσδίδουν μια ιδιαιτερότητα στη μορφή αυτή. Ένα επιπλέον ξεχωριστό στοιχείο είναι η δήλωση μιας εξηρημένης ζώνης γύρω από τη μέση της, που πιθανόν δηλώνει ένα είδος ζωστήρα⁹.

νωτοί κρατήρες με εικονιστική διακόσμηση στη μελανόμορφη τεχνική προέρχονται από κορινθιακά και αττικά εργαστήρια, ενώ υπάρχουν και αρκετοί από εργαστήρια της ανατολικής Ελλάδας.

5. Ο συγκεκριμένος τρόπος τοποθέτησης της παράστασης μέσα σε πεδίο απαντάται αρκετά σπάνια και κυρίως σε πρώιμους κορινθιακούς κιονωτούς κρατήρες: D. A. Amyx – P. Lawrence, *Archaic Corinthian Pottery and the Anaploga Well, Corinth 7, 2* (Princeton 1975) 29-30. Οι ίδιοι, *Studies in Archaic Corinthian Vase Painting, Hesperia Suppl. 28* (Princeton 1996) 17-18 (reserved panels), 20 (enclosed panels).

6. Η τυπική στάση της τοξοβολίας και το τέντωμα του τόξου μαρτυρούνται ήδη στην *Ίλιάδα* (Δ 112-113, 116 κ.ε.). Βλ. σχετικά: Bulanda 1913, 115-122. Hull 1964, 7-8. Tölle-Kastenbein 1980, 22-23.

7. Από το σχήμα του είναι προφανές ότι το τόξο ανήκει στον γνωστό τύπο με μορφή S: Tölle-Kastenbein 1980, 14-15, 19-21. A. Snodgrass, *Τα αμυντικά και επιθετικά όπλα των αρχαίων Ελλήνων* (μτφρ. Β. Γ. Σταματοπούλου, Θεσσαλονίκη 2003) 143.

8. Αυτός ο χαρακτηριστικός τρόπος απόδοσης υποδηλώνει πιθανόν την ύπαρξη γενειάδας, όπως φαίνεται στις αντρικές μορφές ορισμένων αγγείων από εργαστήρια της Ανατολικής Ελλάδας: H. Walter, *Frühe samische Gefässe, Samos 5* (Bonn 1968) 60, 120 αρ. 493 και 495 πίν. 88. Iren 2003, 170 αρ. 82 πίν. 19.

9. Παρόμοια σχεδιασμένη ζώνη φέρουν δύο κυνηγοί, οι οποίοι αποδίδονται σε σκιαγραφία, στη σκηνή κυνη-

Εικ. 3. Ο κρατήρας της Εικ. 1, Β' όψη (Φωτ.: Αρχείο πανεπιστ. ανασκαφής στο Καραμπουρνάκι)

Στο δεύτερο θραύσμα, που ανήκει στην ίδια πλευρά, σώζονται τα σκέλη δύο ελαφιών με κατεύθυνση προς τα δεξιά (Εικ. 2). Εικονίζονται σε έντονο διασκελισμό, έτσι ώστε το σωζόμενο μπροστινό πόδι του ενός να ακουμπά τη μία πίσω οπλή του επόμενου ελαφιού. Τα ζώα είναι σχεδιασμένα επίσης με καστανόμαυρη βαφή, ωστόσο το περίγραμμά τους τονίζεται σε ορισμένα σημεία με λεπτή χάραξη, ενώ και οι οπλές τους ορίζονται με δύο πιο έντονες χαραξίσεις. Η καμπύλη της κοιλιάς και του πίσω μέρους στο σώμα, το γώνιασμα στο μέσο περίπου των σκελών καθώς και η δήλωση της πολύ κοντής ουράς στο ένα ελάφι φανερώνουν σωστή γνώση των ανατομικών χαρακτηριστικών των ζώων¹⁰. Τέλος, διακρίνεται μικρό τμήμα από το κέρατο του άλλου ελαφιού. Στον χώρο ανάμεσα στα

δύο ζώα έχει σχεδιαστεί ένας αστερόμορφος ρόδακας με οκτώ ακτίνες. Στην παράσταση της ίδιας όψης πρέπει να ανήκει και ένα τριγωνικό όστρακο στο οποίο σώζονται μόνο τμήματα από τα σκέλη ενός δεύτερου τοξότη (Εικ. 1), κυρίως το προβαλλόμενο λυγισμένο αριστερό πόδι του.

Η παράσταση της άλλης πλευράς διατηρείται πολύ πιο αποσπασματικά (Εικ. 3). Εικονίζονται δύο ελάφια προς τ' αριστερά, μόνο όμως το δεξιό σώζεται σε ικανοποιητικό βαθμό. Παριστάνεται με ιδιαίτερα ρεαλιστικό τρόπο, με σκυμμένο κεφάλι, έντονα καμπυλωμένο τον μακρύ λαιμό του και τρομπετόσχημο, διχλωτό ρύγχος. Αν και ολόκληρο το ζώο είναι καστανόχρωμο, το αμυγδαλόσχημο μάτι του αποδίδεται στο χρώμα του πηλού και η κόρη δηλώνεται με μια κουκίδα (Εικ. 4)¹¹. Η αρ-

γιού πάνθηρα ενός αρχαϊκού λέβητα από τη Λήμνο, που χρονολογείται στα τέλη του 7ου αι. π.Χ.: L. Beschi, *Ceramiche arcaiche di Lemno. Alcuni problemi*, *ASAtene* 81 ser. 3, 2003, 306-307 εικ. 3.

10. Για παλαιοζωολογικά κατάλοιπα ελαφιών στον ελλαδικό και κρητικό χώρο: Buchholz κ.ά. 1973, J 45 σημ. 170. Μ. Δ. Δερμιτζάκης – Α. Α. Ε. van der Geer – Γ. Α. Λύρας, *Παλαιοπαθολογικές παρατηρήσεις σε έναν πληθυσμό απολιθωμένων ελαφιών από το Άνω Πλειστόκαινο της Κρήτης*, στο: *Τιμητικός τόμος καθηγητού Αντωνίου Κουτσελίνη* (Αθήνα 2006) 43-51. Γ. Κουφός, *Παλαιοντολογία σπονδυλωτών* (Θεσσαλονίκη 2004) 198-200. Ι. Μελέντης, *Παλαιοντολογία σπονδυλωτών* (Θεσσαλονίκη 1983) 494-510. Ε. Yannouli – Κ. Trantalidou, *The Fallow Deer* [Linnaeus, 1758]. *Archaeological Presence and Representation in Greece*, στο: N. Benecke (επιμ.), *The Holocene History of the European Vertebrate Fauna. Modern Aspects of Research. Workshop 6-9th April 1998, Berlin* (Rahden 1999) 247-281. Böhr 2009, 141-142.

11. Ίσως με τον τρόπο αυτό θέλει να τονίσει ο αγγειογράφος ένα από τα πιο ξεχωριστά γνωρίσματα του ελαφιού, και συγκεκριμένα το παρομοιώδες ευγενικό και αθώο βλέμμα του. Εξίσου χαρακτηριστική είναι η απόδοση του μεγάλου ματιού στο ελάφι, πιθανόν σε σκηνή κυνηγιού, ενός ετρουσκο-ιταλικού ανατολίζοντος αμφορέα στη Μαδρίτη, συλλογή Várez Fisa 1999/99/159 (α' τέταρτο 7ου αι. π.Χ.): P. Cabrera-Bonet (επιμ.), *La Colección Várez*

Εικ. 4. Ο κρατήρας της Εικ. 1, Β' όψη: λεπτομέρεια με ελάφια (Φωτ.: Αρχείο πανεπιστ. ανασκαφής στο Καραμπουρνάκι)

κετά ρηχή χάραξη ορίζει όλο το περίγραμμα του ζώου –εκτός από τα αυτιά και το ρύγχος– και εν μέρει των κεράτων, κάτι που γίνεται καλύτερα αντιληπτό στο σχέδιο που παραθέτουμε (Σχ. 1γ). Από τη στάση του ενός είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι τα δύο ζώα παριστάνονται να βό-

σκουν¹². Εκείνο που χαρακτηρίζει τα ελάφια αυτά ως αρσενικά είναι τα πολύκλαδα κέρατά τους¹³. Στο καλύτερα σωζόμενο ελάφι οι επτά διακλαδώσεις απεικονίζονται σωστά μόνο από τη μια πλευρά των κεράτων¹⁴, στο άλλο ελάφι έχουν σχεδιαστεί ανά ζεύγη. Ένας πρόχειρα σχεδιασμένος ρόδακας παρεμβάλλεται στον κενό χώρο ανάμεσά τους. Τμήμα ενός άλλου παρόμοιου ρόδακα σώζεται στο δεξί άκρο του θραύσματος, πάνω από το σώμα του δεξιού ελαφιού.

Παρά την αποσπασματικότητα των σκηνών και στις δύο όψεις του αγγείου, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρόκειται για παραπλήσια θέματα, όπου τα ελάφια κρατούν πρωταγωνιστικό ρόλο, καθώς η ελαφηβολία της μιας πλευράς συμπληρώνεται με τα ήρεμα ζώα της άλλης. Βέβαια, οι παραστάσεις τοποθετούνται μέσα σε ξεχωριστά πλαίσια, αλλά αυτό δεν επηρεάζει τη συσχετίσή τους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ το σχετικά σπάνιο εικονογραφικό θέμα του κυνηγιού ελαφιών από πεζούς τοξότες κυνηγούς¹⁵. Με εξαίρεση μία πιθανή απεικόνιση σε έναν μεσοκορινθιακό αρύβαλλο (κατ. αρ. 2) και λίγες μεταγενέστερες μελανόμορφες παραστάσεις (κατ. αρ. 3-7), η συ-

Fisa en el Museo Arqueologico Nacional (Madrid 2003) 118-119 αρ. 35 (R. Olmos).

12. Συνήθως ως βόσκοντα ερμηνεύονται τα διάφορα ζώα (ελάφια, αίγαγροι, άλογα) που εικονίζονται σε σειρά το ένα πίσω από το άλλο, με σκυμμένο το κεφάλι, όπως κυρίως στις ζωφόρους με ζώα των γεωμετρικών αγγείων. Ειδικά για γεωμετρικές ζωφόρους ελαφιών και για ελάφια που βόσκουν: Brein 1969, 165-175. Buchholz κ.ά. 1973, J 48 σημ. 183. T. Rombos, *The Iconography of Attic Late Geometric II Pottery* (Jonsered 1980) 53-64. Στην αρχαϊκή αγγειογραφία (εργαστήρια Κορίνθου, Αττικής, Κυκλάδων, ανατολικής Ελλάδας), τα ελάφια είναι λιγότερο συχνά, σε σχέση με τους αιγάγρους και τα ποικίλα φανταστικά πλάσματα, και παριστάνονται κυρίως μεμονωμένα, είτε ανάμεσα σε άλλα ζώα είτε αντικρουστά με αυτά: Walter ό.π. (σημ. 8) 54, 112 αρ. 371 πίν. 65. E. Walter-Karydi, *Samische Gefässe des 6. Jhs. v. Chr., Samos 6, 1* (Bonn 1973) 133 αρ. 556 πίν. 72, 143 αρ. 918 πίν. 112, 147 αρ. 1008 πίν. 124. Iren 2003, 108, 169-170 αρ. 74 πίν. 15. F. Knauß, *Der lineare Inselstil. Eine kykladische Keramikwerkstatt am Übergang von der spätgeometrischen zur archaischen Zeit* (Saarbrücken 1997) 119-121. Το σχήμα των αντικρουστών αρσενικών ελαφιών δεν είναι τόσο συχνό στην αγγειογραφία όσο άλλες κατηγορίες ζώων. Το συναντούμε σε πρωτοκορινθιακά αγγεία (π.χ. W. Kraiker, *Agina. Die Vasen des 10. bis 7. Jahrhunderts v. Chr.* [Berlin 1951] 40 αρ. 182 πίν. 10), σε αττικές μελανόμορφες ταινιωτές κύλικες (π.χ. P. Heesen, *The J. L. Theodor Collection of Attic Black-Figure Vases* [Amsterdam 1996] 161-62 αρ. 40 πίν. 119-120).

13. Χαρακτηριστικά ως προς αυτό το γνώρισμα είναι τα ομηρικά επίθετα κεράδος (Ίλ. Γ 24, Λ 473, Ο 271, Π 158) και ύψίκερος (Όδ. κ 158). Ανάλογα με την ηλικία των ζώων, τα κέρατα μπορεί να φτάσουν σε άνοιγμα το 1,60 μ. και να ζυγίζουν περισσότερο από 20 κιλά. Στα ευρωπαϊκά είδη πέφτουν κάθε άνοιξη, για να ξαναφυτρώσουν μετά από τρεις μέχρι πέντε μήνες: Hull 1964, 78-80. Anderson 1985, 76-82. Θ. Σοφινιάδου, *Συστηματική των τετραπόδων* (Θεσσαλονίκη 2000) 282-284 εικ. 173 Β. Böhr 2009, 138.

14. Οι διακλαδώσεις στα ενήλικα ελάφια αυξάνονται ανά μία κάθε χρόνο και σταματούν όταν φθάσουν σε αριθμό τις 22. Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι τα ζώα της παράστασης είναι αρκετά νεαρά, καθώς γνωρίζουμε ότι ζουν 40-45 χρόνια.

15. Σύμφωνα με τον Schauenburg 1969, 16 σημ. 71, πρόκειται για «πολύ σπάνιο θέμα». Γενικά για παραστάσεις κυνηγιού διαφόρων ζώων με τόξο στην αρχαία τέχνη, βλ. Tölle-Kastenbein 1980, 29-32. Για τις αναφορές σε ελάφια και το κυνήγι τους στα ομηρικά έπη, βλ. Hull 1964, 7, 86-87. E. Βουτσιάδου – Α. Τατόλας, *Τα ζώα στην ομηρική εποχή* (Θεσσαλονίκη 2005) 76-78, 223.

γκεκριμένη παραλλαγή αποτελεί έναν αρκετά σπάνιο τρόπο απεικόνισης του κυνηγιού ελαφιών¹⁶ στην αρχαία ελληνική τέχνη. Όχι ιδιαίτερα συχνές στην εικονογραφία των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων είναι εν γένει και οι σκηνές με τοξότες¹⁷, αν και η συμμετοχή τους σε πολεμικά και αθλητικά επεισόδια μαρτυρείται ήδη στα ομηρικά έπη¹⁸. Στις κυνηγετικές σκηνές, είναι αξιοπρόσεκτο ότι τοξότες απεικονίζονται συχνότερα στις πρώιμες μελανόμορφες παραστάσεις με κυνήγι κάπρου, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων με τον Καλυδώνιο κάπρο¹⁹. Στα λιγιστά παραδείγματα με κυνήγι ελαφιού, οι τοξότες είναι Σκύθες στα αττικά αγγεία (κατ. αρ. 3, 4, 5) και μόνο σε μια καιρετανή υδρία (κατ. αρ. 7) οι κυνηγοί παριστάνονται γυμνοί, με μακριά μαλλιά και σε νεαρή ηλικία – τονίζοντας έτσι και την αγωνιστική-αθλητική διάσταση του κυνηγιού. Σε όλες τις σχετικές σκηνές οι τοξότες είναι πεζοί με μόνη εξαιρεση μια αποσπασματική κλαζομενιακή σαρκο-

φάγο, όπου απεικονίζονται έφιπποι (κατ. αρ. 8). Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι και η κατ' εξοχήν κυνηγός θεά Άρτεμις απεικονίζεται σπάνια ως ελαφιβόλος εν δράσει (κατ. αρ. 9, 10, 11), και μάλιστα μόνο σε μεταγενέστερες παραστάσεις, ενώ συνήθως προτιμά να χρησιμοποιεί το τόξο της εναντίον άλλων εχθρών²⁰.

Αντίθετα, τοξότες κυνηγοί απεικονίζονται πολύ συχνότερα στην τέχνη της Ανατολής κατά τις ίδιες περιόδους. Ορισμένα παραδείγματα με παραστάσεις κυνηγών τοξοτών σώζονται στην κυπριακή κεραμική των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων, όπου το μοτίβο φαίνεται ότι ήταν αρκετά αγαπητό, κάτω από την επίδραση της γειτονικής συρο-φοινικικής και ασσυριακής τέχνης. Στα πρώιμα κυπριακά αγγεία, οι τοξότες εμφανίζονται συνήθως πεζοί, άλλοτε μόνοι τους και άλλοτε με τη συνοδεία οπλιτών, να τοξεύουν διάφορα ζώα, ανάμεσά τους και ένα ελάφι (κατ. αρ. 1)²¹. Μολονότι το θέμα του τοξότη πάνω σε άρμα απα-

16. Μια παρόμοια σκηνή, όπου ένας άνδρας με τόξο και ραβδί κυνηγά μια ελαφίνα, εικονίζεται και σε ετρουσκικό μελανόμορφο αμφορέα στο Μόναχο, Antikensammlungen 839 (J. 1092): J. Sieveking – R. Hackl, Die königliche Vasensammlung zu München I (München 1912) 1034 αρ. 839 εικ. 108 πίν. 34. Αντίθετα, στην αρχαϊκή αγγειογραφία προτιμάται το κυνήγι των ελαφιών από ιππείς οπλισμένους με δόρατα, ένα θέμα αρκετά συχνό στα αττικά μελανόμορφα αγγεία: Schnapp 1997, 223-236. Barringer 2001, 64-69. Fornasier 2001, 103-109, 115-121. Το μοτίβο του κυνηγιού με έφιππους κυνηγούς επιβιώνει όχι μόνον ως πρακτική αλλά και ως τρόπος απεικόνισης μέχρι τα ύστερα κλασικά χρόνια, βλ. Fornasier 2001, 219-225, 233-256. Χρ. Παλιαδέλη, Βεργίνα: Ο τάφος του Φιλίππου. Η τοιχογραφία με το κυνήγι (Αθήνα 2004) 49-50, 84, 92-97, 148-150.

17. Ζεύγος τοξοτών απεικονίζεται ήδη σε πρωτογεωμετρική υδρία από το Λευκαντί: M. R. Popham – L. H. Sackett – P. G. Themelis (επιμ.), Lefkandi I. The Iron Age. The Settlement, The Cemeteries, BSA Suppl. 11 (Oxford 1979/1980) 127 εικ. 4 πίν. 106, 51.2 και 210c. Γεωμετρικές σκηνές με τοξότες: Bulanda 1913, 81-84. G. Ahlberg, Fighting on Land and Sea (Stockholm 1971) 34-36, 44-45. Tölle-Kastenbein 1980, 102-104 πίν. 22-23. P. Zaphiropoulou, Geometric Battle Scenes on Vases from Paros, στο: E. Rystedt – B. Wells (επιμ.), Pictorial Pursuits: Figurative Painting on Mycenaean and Geometric Pottery, Papers from two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 / 2001 (Stockholm 2006) 271-277 εικ. 5, 8. Αρχαϊκές σκηνές με τοξότες (κυνήγι, μάχη, Σκύθες, Αμαζόνες, Ηρακλής, Ατλάντη): Bulanda 1913, 84-87. Tölle-Kastenbein 1980, 47-49, 53-54. G. Ahlberg-Cornell, Myth and Epos in Early Greek Art (Jonsered 1992) 101-102, 131, 148, 150. Fornasier 2001, 7-14, 32-33. Barringer 2004. M. Vos, Scythian Archers in Archaic Attic Vase-Painting (Groningen 1963). F. Lissarrague, L'autre guerrier: Archers, peltastes, cavaliers dans l'imagerie attique (Paris 1990) 97-149.

18. Bulanda 1913, 68-70, 72-80, 90-92. Hull 1964, 7. Tölle-Kastenbein 1980, 35-37, 41-42. Ο Φιλοκτήτης και οι Θεσσαλοί πολεμιστές του φημίζονταν για την τοξευτική τους τέχνη (Il. B 716-720).

19. Schauenburg 1969, 11-14. Barringer 2001, 147-161. Fornasier 2001, 7-14, 32-33. Barringer 2004, 17-23. G. Daltrop, Die kalydonische Jagd in der Antike (Hamburg 1966). LIMC II (1984) 941 λ. Atalante (J. Boardman). LIMC VI (1992) 416-417, 430 λ. Meleagros (G. Daltrop).

20. Όπως, για παράδειγμα, εναντίον του γίγαντα Εφιάλτη, του Τιτυού, του Ακταίονα, των Νιοβιδών, ενώ το ίδιο ισχύει και για τον Απόλλωνα. Βλ. σχετικά: LIMC II (1984) 725, 726-727, 728, 731-732, 733, 745 λ. Artemis (L. Kahil). Την ιδιαίτερη προτίμηση της θεάς στα ελάφια ως θήραμα φανερώνουν, ωστόσο, τόσο ο μήνας Έλαφηβολιών όσο και η ομώνυμη γιορτή, τα Έλαφηβόλια, που τελούνταν προς τιμή της σε διάφορες περιοχές (Αττική, Υάμπολις Φωκίδας, Ήλις). Γενικά για το ελάφι ως συνοδό ζώο της Αρτέμιδος, βλ. Böhr 2009, 140 σημ. 43-44.

21. Buchholz κ.ά. 1973, J 53, J 100 σημ. 421. Karageorghis – des Gagniers 1974, 31 αρ. III.1, 34-35 αρ. III.3, 36-37 αρ. III.4, 38 αρ. III.6, 39 αρ. III.7. M. C. Louloupis, Hunting Scenes on Cypriot Vases of the Geometric Period, στο: E. Peltenburg (επιμ.), Early Society in Cyprus (Edinburgh 1989) 177-178 εικ. 21,5.

ντάται επίσης, αν και σε μικρότερο βαθμό, στην κυπριακή τέχνη, μόνο μια φορά φαίνεται ότι συνδέεται άμεσα με το κυνήγι ζώων²². Οπωσδήποτε, ανεξάρτητα από τα εικονογραφικά συμφοραζόμενα, η μορφή του τοξότη συνδέεται περισσότερο με τον χώρο της Ανατολής παρά με εκείνον της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Το ελάφι, αν και όχι οικόσιτο, ήταν ένα από τα πλέον αγαπητά και κοντινά στον άνθρωπο ζώα, γι' αυτό η μορφή του έχει απεικονιστεί αρκετά συχνά στην αρχαία τέχνη ήδη από την εποχή του χαλκού²³. Η παρουσία τους στον ελλαδικό χώρο, κυρίως με το ενδημικό στην Ευρώπη είδος του κόκκινου ελαφιού (*cervus elaphus*), μαρτυρείται ιδιαίτερα σε ορισμένες περιοχές, όπως στον Όλυμπο, τα Πιέρια, τη Ροδόπη και σήμερα στην Πάρνηθα. Η παρουσία πολλών ελαφιών στα ορεινά δάση τα έκανε ασφαλώς ένα πρόσφορο θήραμα για τους κυνηγούς και μια σημαντική πηγή προσπορισμού κρέατος και άλλων πρώτων υλών (δέρμα, κέρατα) για τους κατοίκους των περιοχών αυτών.

Ιδιαίτερα προσφιλείς είναι διάφορες σκηνές με ελάφια στη γεωμετρική τέχνη, όπου παριστάνονται όχι μόνο σε αμιγείς ζωφόρους αλλά και σε πιο δραματικές συνθέσεις να δέχονται επίθεση από λιοντάρια ή σκυλιά τόσο σε αγγεία όσο και σε άλλα έργα μικροτεχνίας (χρυσά ελάσματα, βοιωτικές πόρπες, «ασπίδες» από το Ιδαίον άντρον)²⁴. Στις απεικονίσεις του 7ου και του 6ου αι. π.Χ., εκτός από τις προηγούμενες, προστίθενται οι σκηνές όπου τα ελάφια εμφανίζονται, μαζί με άλλα άγρια ζώα, ως κυνηγετική λεία των Κενταύρων καθώς και οι παραστάσεις του κυνηγιού²⁵, στις οποίες αποτελούν ένα σχετικά σπάνιο θήραμα. Στα

πρωτοκορινθιακά και τα πρωτοαττικά αγγεία προτιμούνται οι «ειρηνικές» σκηνές, στις οποίες παριστάνονται και ελάφια ανάμεσα στα άλλα ζώα και οι συνθέσεις αυτές είναι περισσότερες σε σχέση με άλλα κεραμικά εργαστήρια των αρχαϊκών χρόνων, όπως εκείνα των Κυκλάδων και της ανατολικής Ελλάδας. Στην κυπριακή τέχνη, επίσης, το ελάφι παριστάνεται αρκετά συχνά και ανήκει στο κοινό ρεπερτόριο των γεωμετρικών και αρχαϊκών αγγείων, άλλοτε μόνο του και άλλοτε σε αφηγηματικές σκηνές²⁶. Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε την περιστασιακή απεικόνιση ελαφιών σε λίγα πρώιμα φρυγικά αγγεία των ύστερων γεωμετρικών χρόνων, τόσο σε ζωφόρους όσο και σε συνδυασμό με το θέμα του «δέντρου της ζωής»²⁷.

Το σπάνιο θέμα ενός ζεύγους ελαφιών, αρσενικού και θηλυκού αντίστοιχα, που βαδίζουν προς τα δεξιά, χωρίς όμως αφηγηματικό περιεχόμενο, εικονίζεται σε έναν ταφικό πιθαμοφόρα από το νεκροταφείο της αρχαίας Ακάνθου (σημ. Ιερισσός) στη Χαλκιδική²⁸. Εκεί, τα δύο ζώα έχουν σχεδιαστεί με σκιαγραφία και μόνο τα μάτια τους είναι εξηρημένα στο χρώμα του πηλού. Παρά την προφανή εξάρτηση του αγγείου αυτού από κυκλαδικά πρότυπα, η φυσιοκρατική απεικόνιση των ελαφιών και η χρονολόγησή του προς τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. προσφέρουν ένα εικονογραφικό και χρονολογικό παράλληλο για τον κρατήρα από το Καραμπουράκι.

Η μορφή του κιονωτού κρατήρα, παρά την αποσπασματική κατάσταση του αγγείου, είναι αρκετά πρώιμη, όπως δηλώνεται από τον κοντό λαιμό, το μικρό πλακίδιο και την ένταξη των παραστάσεων σε ξεχωριστά, οριοθετημένα πεδία. Οι παλιότεροι γνωστοί κιονωτοί κρατήρες από την Κόρινθο και την Αττική έχουν παρόμοια χαρα-

22. Κρατήρας από την Ταμασσό, Λονδίνο Βρετανικό Μουσείο C 736: CVA London 2, C c πίν. 6, 2 α-β. Brein 1969, 211-212. Οι επιρροές από τα ανατολικά έργα μεταλλοτεχνίας είναι προφανείς στις περιπτώσεις των σκηνών με άρματα και των κυνηγιών στην κυπριακή τέχνη: E. Gjerstad, *The Cypro-Classical Periods*, SCE 2 (Stockholm 1948) 291. Karageorghis – des Gagniers 1974, 19 σημ. 2. Γενικά για κυνηγετικές σκηνές στην ανατολική τέχνη: Fornasier 2001, 199-212.

23. Το ουσιαστικό έλαφος συναντάται ήδη στη Γραμμική Β (e-ra-po). Ενδεικτικές είναι, επίσης, οι κρητο-μυκηναϊκές παραστάσεις ελαφιών σε διάφορα συμφοραζόμενα: Brein 1969, 80-145. Buchholz κ.ά. 1973, J 46-48, J 50-52.

24. Brein 1969, 147-195. Buchholz κ.ά. 1973, J 48-49.

25. Χαρακτηριστική είναι η ποικιλία των σχετικών σκηνών του 7ου αι. π.Χ. που προέρχονται από διάφορα εργαστήρια και συναντώνται σε πολλές εικαστικές κατηγορίες (γραπτά και ανάγλυφα αγγεία, ειδώλια, ελάσματα): Brein 1969, 196-229.

26. Brein 1969, 72-78. Karageorghis – des Gagniers 1974, 54-56, 200-203.

27. G. K. Sams, *The Early Phrygian Pottery, The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Vol. 4* (Philadelphia 1994) 216 αρ. 186 πίν. 113 έγχρωμος πίν. III, 290 αρ. 932 πίν. 126.

28. E. Trakosopoulou-Salakidou, *Aspects of the Excavations at Acanthus: The Early Iron Age and the Early Archaic Period*, MedA 19/20, 2006/07, 50-51 πίν. 4, 1-2. Παντή 2008, 62-65, 319 αρ. 109 πίν. 16.

κτηριστικά²⁹. Το σχήμα αυτό αντιγράφεται και από «ντόπια» κεραμικά εργαστήρια στο χώρο της Μακεδονίας κυρίως κατά το β' μισό του 6ου αι. π.Χ., χωρίς να αποκτήσει ποτέ ιδιαίτερη δημοτικότητα³⁰. Από την παραπάνω άποψη, ο κρατήρας από το Καραμπουρνάκι αποτελεί, προς το παρόν, ένα μεμονωμένο, αρκετά πρώιμο δείγμα.

Η μορφή των ροδάκων στην παράσταση και στο σωζόμενο πλακίδιο είναι αρκετά σχηματική για να μας προσφέρει ασφαλείς χρονολογικές ενδείξεις. Ωστόσο, εντάσσονται στην υπο-γεωμετρική παράδοση και μοιάζουν περισσότερο με αστέρια παρά με φυλλωτούς ρόδακες, καθώς τα φύλλα έχουν μετατραπεί σε ακτίνες. Παρόμοιοι ακτινωτοί ρόδακες απαντώνται και σε «ανατολίζοντα» αγγεία άλλων περιοχών κατά τον 7ο αι. π.Χ., όπως εργαστηρίων της Ανατολικής Ελλάδας και της Αττικής (Εικ. 5)³¹. Στα αγγεία διαφόρων «επαρχιακών» εργαστηρίων οι ρόδακες αποτελούν συχνά παραπληρωματικό μοτίβο, ακόμη και σε μεταγενέστερα χρόνια³², γι' αυτό δεν πρέπει να αποτελούν από μόνοι τους χρονολογικό κριτήριο.

Ενδεικτική για την πρωιμότητα της παράστασης του αγγείου μας είναι η σχεδίαση όλων των μορφών με τρόπο που θυμίζει έντονα την παραδοσιακή τεχνική της σκιαγραφίας. Η παρουσία, ωστόσο, της κάπως αδέξιας αλλά γενικευμένης χάραξης στα περιγράμματα των μορφών δημιουργεί αμφιβολίες για μια πολύ πρώιμη χρονολόγηση. Γνωρίζουμε, βέβαια, ότι η τεχνική του περιγράμματος στις κάθε είδους μορφές αντικαθιστά σταδιακά τις σκοτεινές σιλουέτες στα περισσότερα κεραμικά εργαστήρια κατά τη διάρκεια του 7ου αι. π.Χ., αλλά

Εικ. 5. Πρωτοαττικό υπόστατο λέβητα. Βερολίνο, Antikensammlung (Φωτ.: Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, αρ. αρν. Ant. 6898)

ενίοτε η σκιαγραφία διατηρείται και συνδυάζεται με το περίγραμμα, ακόμη και περιστασιακά με τη χάραξη, σε αρκετές περιπτώσεις. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο στα αγγεία των περιφερειακών –επομένως και πιο συντηρητικών– εργαστηρίων, αλλά και σε ορισμένα αγγεία που χαρακτηρίζονται από πειραματισμούς κατά τον 7ο αι. π.Χ., όπως είναι τα πρωτοαττικά³³. Ως προβαθμίδα του μελανόμορφου ρυθμού μπορούμε να θεωρήσουμε, επομένως, τη χάραξη με την οποία τονίζεται εδώ το περι-

29. Για τη διαφορετική προέλευση του σχήματος του κιονωτού κρατήρα στα πρωιμότερα σωζόμενα κορινθιακά και αττικά μελανόμορφα παραδείγματα, βλ. Τιβέριος 1981, 120-122, 126-127.

30. Πρόκειται για αγγεία με περιορισμένη γραμμική ή φυτική διακόσμηση και για ακόσμητα τεφρόχρωμα αγγεία. Βλ. σχετικά Παντή 2008, 195, 211-212, 238-240, 253.

31. Τέτοιου τύπου ρόδακες είναι συνοί στα πρώιμα αιολικά αγγεία, βλ. Iren 2003, 39-40, 165 αρ. 18 πίν. 4, 167 αρ. 34 πίν. 7, 167 αρ. 46 πίν. 8 και έγχρ. πίν. Β. Πιο σπάνια εμφανίζονται στα πρωτοαττικά αγγεία, π.χ. υπόστατο λέβητα στο Βερολίνο, Antikensammlung, αρ. ευρ. 31573, A41 (Εικ. 5): CVA Berlin 1, πίν. 30 και 34, 2. S. Morris, *The Black and White Style. Athens and Aigina in the Orientalizing Period* (New Haven 1984) 46-47, 53 πίν. 8, 122 αρ. 10, όπου σχεδόν δεν διακρίνονται ανάμεσα στα υπόλοιπα πλούσια παραπληρωματικά μοτίβα και συνυπάρχουν με μεγάλους φυλλωτούς αλλά και μικρούς στικτούς ρόδακες.

32. Ένα παράδειγμα με κυνήγι ελαφιού από ιππέα, όπου στικτοί ρόδακες έχουν σχεδιαστεί ανάμεσα στις μορφές, σε μελανόμορφη μεσαπική trozella από την Egnazia, Bari, Mus. Archeologico Provinciale 1627 (αρχές 5ου αι. π.Χ.): L. Todisco – G. Volpe – A. Bottini – P. G. Guzzo – F. Ferrandini Troisi – M. Chelotti, *Introduzione all'artigianato della Puglia antica dall'età coloniale all'età romana* (Bari 1992) 17 εικ. 39.

33. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ως προς τη συνύπαρξη διαφορετικών τεχνικών αποτελεί ο λεγόμενος «κρατήρας Pernice» στην Αθήνα, Εθν. Αρχ. Μουσείο, αρ. ευρ. 801, όπου απεικονίζεται και ζωφόρος με ελάφια: Σ. Κα-

Εικ. 6. Σχεδιαστικό ανάπτυγμα πρωτοαττικού ωσειδούς κρατήρα. Άλλοτε Βερολίνο, Antikensammlung (Φωτ.: Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, αρ. αρν. Ant. 6792)

γραμμά και λίγες λεπτομέρειες στις μορφές των ελαφιών και των κυνηγών. Επίσης, σε ορισμένες ιδιότυπες, τόσο από άποψη τεχνοτροπίας όσο και από άποψη εικονογραφίας, παραστάσεις της μέσης πρωτοαττικής φάσης («μαυρόασπρος ρυθμός») ξαναβρίσκουμε τις μορφές-σιλουέτες, όπως είναι οι τοξότες του κρατήρα μας, σε μικροσκοπικό μέγεθος (Εικ. 6-7)³⁴.

Στα σχετικά λίγα αγγεία με εικονιστικές σκη-

Εικ. 7. Πρωτοαττικό υπόστατο λέβητα, Βερολίνο, Antikensammlung (Φωτ.: Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, αρ. αρν. Ant. 6895. I. Geske)

νές που έχουν βρεθεί στη Μακεδονία και αποδίδονται σε τοπικά εργαστήρια, επιλέγεται η σχεδίαση των μορφών καθώς και των φυτικών μοτίβων με σκιαγραφία και με περίγραμμα, ενώ η χρήση της χάραξης είναι γενικά πολύ περιορισμένη. Στη λεγόμενη «χαλκιδικιώτικη» κεραμική των αρχαϊκών χρόνων εικονίζονται κυρίως ζώα και πτηνά, και μάλιστα σπάνια σε αφηγηματικές σκηνές³⁵. Η τεχνική του περιγράμματος διατηρείται ακόμη

ρούζου, Αρχαϊκά μνημεία του Εθνικού Μουσείου, ΑΕφημ. 1952, 149-166. Τιβέριος 1981, 156-157. G. Rocco, La Ceramografia Protoattica. Pittori e Botteghe 710-630 a.C. (Rahden 2008) 156-157. Ο ίδιος συνδυασμός τεχνικών απαντάται και σε ένα ελάφι που βόσκει σε θραύσμα πινακίου από «περιφερειακό» (ίσως Ιθάκη) εργαστήριο στη Σύβαρη, Timpone Motta: F. van der Wielen-van Ommeren – M. Kleinbrink, Colonial Pottery, στο: F. van der Wielen-van Ommeren – L. de Lachenal (επιμ.), La dea di Sibari e il santuario ritrovato. Studi sui rinvenimenti dal Timpone Motta di Francavilla Maritima I.2, Ceramiche di importazione, di produzione coloniale e indigena, BdA Volume Speciale (Roma 2008) 123, 128 αρ. Η9 εικ. 134β.

34. Έτσι έχουν σχεδιαστεί δύο μορφές κάτω από τη λαβή ενός ωσειδούς κρατήρα, άλλοτε στο Βερολίνο, Antikensammlung A 32: CVA Βερολίνο 1, πίν. 18,2, 19,1-2, 20. Morris, ό.π. (σημ. 31) 60-62 πίν. 13, 123 αρ. 2. P. Blome, Phönizische Dämonen auf einem attischen Krater, AA 1985, 573-579. Επίσης, μια οκλάζουσα μορφή ανάμεσα σε σπλίτες στο υπόστατο ενός λέβητα στο Βερολίνο, Antikensammlung 31573 (A 40): CVA Berlin 1, πίν. 28,2, 29. Morris, αυτ. 73 πίν. 18, 124 αρ. 1. Ανάλογα αποδίδεται και μια δυσερμήνευτη, πιθηκοειδής μορφή σε θραύσμα αμφορέα με λαϊμό στην Αίγινα, Αρχ. Μουσείο: Morris, αυτ. 78 πίν. 22 δεξιά. E. Walter-Karydi, Aigina versus Athens? The Case of the Protoattic Pottery on Aigina, στο: J. H. Oakley – W. D. E. Coulson – O. Palagia (επιμ.), Athenian Potters and Painters (Oxford 1997) 385 εικ. 2.

35. Όπως κυνήγι λαγού από σκύλο σε ταφικό πιθαμοφόρα από τη Μένδη: Σ. Μοσχονησιώτη, Εγχώρια διακοσμημένη κεραμική από το νεκροταφείο της αρχαίας Μένδης, στο: Ν. Σταμπολίδης – Α. Γιαννικουρή (επιμ.), Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος 1-4 Νοεμβρίου 2002 (Αθήνα 2004) 286 εικ. 15.

και στα «χαλκιδικιώτικα» αγγεία των κλασικών χρόνων³⁶.

Ο κρατήρας από το Καραμπουρνάκι διαφοροποιείται από τα άλλα γνωστά τοπικά παραδείγματα εξαιτίας της χάραξης, η οποία μαρτυρεί τη γνώση της μελανόμορφης τεχνικής εκ μέρους του αγγειογράφου του. Επιπλέον, φέρει εικονιστικές συνθέσεις με αφηγηματικό περιεχόμενο και στις δύο όψεις του, κάτι που τον ξεχωρίζει από το σύνολο των γνωστών διακοσμημένων αγγείων που προέρχονται από την περιοχή του Θερμαϊκού κόλπου και τη Χαλκιδική. Τέλος, το σχήμα του αγγείου αυτού δεν είναι από τα πλέον συνηθισμένα και δεν έχει ιδιαίτερη παράδοση στα τοπικά εργαστήρια των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων, γεγονός που φανερώνει άμεσες επιρροές από ανάλογα εισαγμένα αγγεία. Η συνείδηση με την οποία ο κεραμέας έχει αντιγράψει το σχήμα του κρατήρα και έχει χρησιμοποιήσει σε μεγάλο βαθμό τη χάραξη στις μορφές μάς επιτρέπουν να το χρονολογήσουμε με αρκετή πιθανότητα στο τέλος του 7ου ή το αργότερο στην αρχή του 6ου αι. π.Χ.

Μιμήσεις μελανόμορφων αγγείων έχουν διαπιστωθεί στη Μακεδονία καθ' όλη τη διάρκεια του 6ου αι. π.Χ. και δείγματά τους έχουν βρεθεί σε διάφορες θέσεις³⁷, τόσο στα παράλια όσο και στην ενδοχώρα. Μάλιστα, μια ομάδα κιονωτών κρατήρων επηρεασμένων από τις δημιουργίες του Λυδού και του εργαστηρίου του (όπως του Ζωγράφου του Λούβρου F6) κατασκευάστηκαν πιθανότατα από Αθηναίους κεραμείς οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί σε κάποιον από τους οικισμούς γύρω από τον Θερμαϊκό κόλπο στα χρόνια του αθηναίου τυράννου Πεισίστρατου³⁸. Τα αγγεία αυτά είναι, όμως, αρκετά νεότερα από τον κρατήρα μας, καθώς χρονολογούνται στο γ' τέταρτο του 6ου αι.

π.Χ., και έχουν τελειώς διαφορετική τεχνοτροπία και εικονογραφία. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες κατηγορίες αγγείων από τοπικά εργαστήρια σε πόλεις της Δυτικής και της Ανατολικής Μακεδονίας (όπως Αιανή, Θάσος) που μιμούνται τα εισαγμένα μελανόμορφα από περιοχές τόσο της Κεντρικής όσο και της Ανατολικής Ελλάδας.

Ο κρατήρας που παρουσιάσαμε αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση πρωτότυπης δημιουργίας ενός τοπικού εργαστηρίου, καθώς συνδυάζει την παλιότερη σχεδιαστική παράδοση με τις νέες τεχνοτροπικές επιδόσεις και τις εξωτερικές επιρροές.

Κατάλογος παραστάσεων ελαφηβολίας σε διάφορα κεραμικά εργαστήρια

Ανώνυμοι κυνηγοί

1. Κυπριακή πρόχους ρυθμού Διχρωμίας IV, Λευκωσία Αρχαιολογικό Μουσείο 221: P. Dikaios, A Guide to the Cyprus Museum ³(Leukosia 1961) 63 πίν. 14, 1. Karageorghis – des Gagniers 1974, 18-19, 32-33 αρ. III.2 και έγχρωμος πίνακας. Πεζός τοξότης τοξεύει ελάφι. Πίσω τους, λιοντάρι (;) ή σκύλος.

2. Μεσοκορινθιακός μελανόμορφος σφαιρικός αρύβαλλος, Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο 1935.5-18.2: Schnapp 1997, 193 εικ. αρ. 34. Fornasier 2001, 336 αρ. CV 1. Γυμνός τοξότης τοξεύει ελάφι (;).

3. Αττική μελανόμορφη χειλεωτή κύλικα (υπογραφή κεραμεία: Εξηκίας), άλλοτε στο Εμπόριο Αρχαιοτήτων της Βασιλείας: Para 61,2 bis. Schnapp 1997, 264 εικ. αρ. 221. Barringer 2001, 64 αρ. 66. Fornasier 2001, 333 αρ. CS 15. Στη μία όψη Σκύθης τοξότης γονατιστός. Στην άλλη όψη ελάφι.

4. Αττικός μελανόμορφος σκύφος, Ζωγράφος του Νικοσθένη, Βερολίνο, Antikenmuseum 2324: Schnapp 1997, 358-9 εικ. αρ. 406. Όρθιος οπλίτης και δύο γονατιστοί Σκύθες τοξότες εναντίον ελαφιού, το οποίο πέφτει στο έδαφος με απλωμένα τα μπροστινά πόδια.

5. Αττικό μελανόμορφο πινάκιο, Ζωγράφος του Αί-

36. O. T. Jones, Chalkidic Painted Ware. Three Stammoid Kraters from Torone, ΑΕφημ 129, 1990, 177-189. Παντή 2008, 67-69.

37. Β. Καλλιπολίτης, Κεραμική από τη Δυτική Μακεδονία, στο: Αρχαία Μακεδονία III (Θεσσαλονίκη 1983) 119-121. Γ. Καραμήτρου – Ε. Κεφαλίδου, Τοπικά εργαστήρια αρχαϊκής και κλασικής κεραμικής από την Αιανή και τον νομό Κοζάνης, στο: Αρχαία Μακεδονία VI (Θεσσαλονίκη 1999) 537-562. Α. Coulié, La céramique thasienne à figures noires, Études Thasiennes 19 (Αθήνα 2002). Γ. Καραμήτρου, Αιανή. Αρχαιολογικοί χώροι και μουσείο (Αιανή Κοζάνης 2008) 116-117, 120. Παντή 2008, 89-90.

38. Πρώτος συνέδεσε την παρουσία Αθηναίων κεραμέων με το ενδιαφέρον του Πεισίστρατου για την περιοχή αυτή ο Μ. Τιβέριος, Εισαγμένη κεραμική από τη Διπλή Τράπεζα της Αγχιάλου κοντά στη σημερινή Σίνδο, Παρνασσός ΛΕ', 1993, 557-558. Βλ. επίσης: Παντή 2008, 88-89, 256. Ε. Μανακίδου, Marché régional, importations et imitations de céramiques corinthiennes et attiques à Karabournaki (Macédoine) à l'époque archaïque, στο: D. Viviers – A. Tsingarida (επιμ.), Les marchés de la céramique dans le monde grec (VIIIe – Ier s. av. J.-C.). Colloque international, Université libre de Bruxelles 19-21 juin 2008 (Bruxelles, υπό έκδοση).

μονα, Μπολόνια, Museo Civico P 149: Schnapp 1997, 263-4 εικ. αρ. 222. Barringer 2001, 66 αρ. 102. Barringer 2004, 23 εικ. 2, 12. Δύο Σκύθες τοξεύουν από ένα ελάφι αντίστοιχα.

6. Αττική ερυθρόμορφη κύλικα, Ζωγράφος της Βόννης, Βασιλεία, Antikenmuseum BS 438: Schauenburg 1969, 17-18 πίν. 14. Tölle-Kastenbein 1980, 86 πίν. 14. Schnapp 1997, 358 εικ. αρ. 405. Barringer 2001, 29 εικ. 19, 68 αρ. 103. Fornasier 2001, 120-121 εικ. 68, 334 αρ. CS 21. Πεζός Σκύθης τοξότης, πεζός νέος με δόρυ και δύο νεαροί ιππείς με δόρατα κυνηγούν ελάφι, στο οποίο έχει ορμήσει ήδη ένας σκύλος.

7. Καιρετανή μελανόμορφη υδρία, Ζωγράφος του Βούσπη, Βοστώνη, Museum of Fine Arts 67.598: Buchholz κ.ά. 1973, J 54 εικ. 11. Schauenburg 1969, 16 πίν. 13. Tölle-Kastenbein 1980, 84 πίν. 13. J. Hemelrijk, Caeretan Hydriae (Mainz 1984) 10 αρ. 2 πίν. 25-27. Schnapp 1997, 204 εικ. αρ. 58. Fornasier 2001, 110 εικ. 63, 327 αρ. CH 21. Δύο πεζοί τοξότες κυνηγούν τρία ελάφια.

8. Κλαζομενική σαρκοφάγος, Marburg, Πανεπιστήμιο, χωρίς αρ. ευρ.: R. M. Cook, Clazomenian Sarkophagi (Mainz 1981) 24 αρ. 9 πίν. 27, 1. E. Kirchner, Zum

Bildprogramm klazomenischer Sarkophage, JdI 102, 1987, 135-136. Έφιπποι κυνηγοί, ο ένας τοξότης, κυνηγούν πιθανόν ελάφι.

Η Άρτεμις σε σκηνές ελαφηβολίας

9. Αττικός ερυθρόμορφος κρατήρας, Ζωγράφος του Barclay, Βασιλεία, Antikenmuseum Kä 404: Schauenburg 1969, 17 πίν. 12. Tölle-Kastenbein 1980, 90 πίν. 16-17. Schnapp 1997, 359 εικ. αρ. 407. Barringer 2001, 68 αρ. 117. Fornasier 2001, 125-126 εικ. 70, 329 αρ. CK 2.

10. Αττική ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος, Ζωγράφος της Καρλσρούης, Δρέσδη, Skulpturensammlung ZV 2860: K. Knoll, Alltag und Mythos. Griechische Gefäße der Skulpturensammlung (Leipzig 1998) 98-99 αρ. 39.

11. Βοιωτικός εγχάρακτος κάνθαρος με «μαύρη πολυχρωμία», Βόννη, Akademisches Kunstmuseum 572: A. Ure – P. N. Ure, Boeotian Vases in the akademisches Kunstmuseum in Bonn, AA 1933, 38-39 αρ. 2 εικ. 41. J. Boardman, Πρώιμη ελληνική αγγειογραφία (Αθήνα 2001) 258, 280 εικ. 453. Fornasier 2001, 337 αρ. CV 8. H. Mielsch, Das akademische Kunstmuseum. Antikensammlung der Universität Bonn (Petersberg 2003) 52-53 πίν. 13.